

Vámos Eszter

Szórakozás és reprezentáció

A pécsi városi elit táncmulatságai és báljai a két háború között

A táncmulatságokat és a bálakat a társasélet rendkívüli eseményeiként tartjuk számon. Ezek a rendezvények nem képezték a dolgos mindennapok részét, hanem olyan különleges alkalmakhoz kötődtek, mint a vallási vagy az állami ünnepek, valamint az olyan egyedi életeseemények kísérőjelenségei voltak, mint amilyen például a házasságkötés. Ezek az események a hétköznapokhoz képest valamiféle érzelmi többletet hordoztak magukban, az emberek jóval könnyebben engedték el magukat és adták át magukat az érzelmeiknek egy-egy mulatság során. Felszabadult szórakozás közben hajlamosabbak voltak feszegetni a saját és környezetük erkölcsi határait. Emiatt számos szokás és szabályozás alakult ki, hogy rögzítsék az adott korszak és közösségeinek a társadalmi normáit. Azonban a táncok folyamatosan változtak, gyakran nem ügyelve az említett normákra, így sok esetben feszültséget gerjesztettek a maguk korában. Az első világháborút követő úgynevezett „táncláz” rohamos gyorsasággal söpört végig világon.¹ Az olyan modern technikai vívmányok, mint a mozi, a képes újságok, a gramofon és a rádió elterjedése a két háború közötti időszakra esett. Az első világháborút követő évtizedet pedig sokan igen intenzíven élték meg érzelmileg, hiszen számos olyan változással (országhatárok megváltozása, katonai megszállás, hozzátartozók elvesztése, regresszió stb.) kellett szembenézniük, amire néhány évvel ezelőtt még nem számítottak volna. A negatív érzések felgyűltek a társadalom különböző köreiből. A bel- és külpolitika stabilizálódásával lehetőség nyílt a tömegek számára, hogy a sok évnyi trauma és frusztráltság után levezzék a felgyülemlett

¹ Az Egyesület Államokból induló trend gyorsan elterjedt Európában. Nagy-Britanniában ekkoriban jelentek meg az első olyan szórakoztató intézmények (*dance hall*), ahova magáért a táncolásért járt a közönség. Ezekben a terekben a brit társadalom széles rétegei, valamint a legváltozatosabb korosztály hódolt a tánc szenvedélyének a két világháború között. (Lásd: NOTT, 2015.) A Weimari Köztársaság hírhedt revüműsoraira szintén nagy hatással volt az új zene és mozgásforma. A német szórakoztatóipar aranykora 1924 és 1929 közé esett, amikor a köztársaság „relatív” stabilizálódott, valamint amikor a kabarékban megjelentek az első amerikai előadók. (Lásd: JELAVICH, 1993.) De nem pusztán Európa nyugati és középső részeire szivárgott be az új divat; még a Szovjetunióban is meg tudott jelenni a NEP-korszakban, továbbá Ázsia egyes részein az elit társadalmi csoportokhoz is korán eljutott az új divat. (Lásd: EDMUNDS, [ED.], 2009; KEPPY, 2013. 444–464.)

stresszt. A háború és a spanyolnáthajárvány után újranyitottak az ideiglenesen bezárt mozik, a kávéházak és a többi szórakozóhely. A Tanácsköztársaság bukása, illetve a román hadsereg kivonulása után fokozatosan kiszámíthatóbbá váltak a mindennapok, a népesség egy része – leginkább a polgári rétegek – fellélegezhetett; mehettek újból társaságba szórakozni. Ilyen körülmények között terjedtek el Magyarországon, elsősorban a városokban a modern táncok.

Jelen tanulmány azt vizsgálja pécsi példákon keresztül, hogy miként viszonyult a hatalom, az elit és a társadalom a modern táncokhoz, valamint hogyan változott meg a korszakban a táncmulatságok és bálók funkciója. Pécs a Trianon utáni Magyarország egyik regionális centruma volt olyan városok mellett, mint Debrecen és Szeged. Területe csak 1921 augusztusában szabadult fel a szerb megszállás alól, amikor az ország belpolitikája már valamelyest a konszolidáció útjára lépett. A városban a hatalmi viszonyok gyorsan visszarendeződtek a háború előtti állapotokhoz, Pécs szinte azonnal bekapcsolódott az országos keringésbe. A helyiek pedig megpróbálták hét rendkívüli év után visszatérni a boldog békeidőket idéző életvitelükhöz és szórakozásaikhoz.

A modern zene és tánc megjelenése Magyarországon

A modern zene és tánc első nyomai már a millenniumi ünnepek idején felfedezhetők Magyarországon, főleg Budapesten, ahol a különböző orfeumokban, kávéházakban és zenés-színházakban elkezdett kibontakozni az afroamerikai gyökerű ragtime-kultúra. Számos magyar katona- és cigányzenekar vett fel a repertoárjába – valamint később hanglemezre – a ragtime stíluselemeit magukon viselő számokat, amelyek ezáltal széles társadalmi körhöz, a vurstliba járó alsóbb osztályoktól egészen a presztízszrendezvényeken résztvevő elitig is eljuthattak. Ez a műfaj, valamint a hozzáköthető tánc kultúra a századforduló során már felbukkant néhány vidéki városban, azonban csupán különlegességként és egzotikumként.² A világháború előtt viszont már a fővárostól távolabb eső városias településeken is elkezdték tanítani a modern táncokat, köztük a bostont vagy a tangót. Az új táncokat a közönség némileg idegenkedve fogadta, de ez inkább még a szokatlanságnak szólt, hiszen ezek egyáltalán nem hasonlítottak az addig ismert társastáncokhoz. A tangó különösen felborzolta a kedélyeket, mozdulatait szemérmetlennek és erkölcsstelennek tartották többen a korban, mivelhogy a korábbi táncokhoz képest a partnerek sokkal közelebb kerültek egymáshoz.³

Magyarországon a háborút követően a faji és nemi határokat, továbbá a nemzeti identitást is feszegette az újfajta zene és tánc. Különösen a politikai elit eseményein tartózkodtak a modern zenétől és tánctól, hiszen az nem fért bele a Horthy-korszakra jellemző keresztény-nemzeti kultúrpolitikába, amelynek egyik alapvetése volt az, hogy a trianoni békediktátumhoz vezető okok egyike a magyarság lelki és erkölcsi válsága volt. Ráadásul a korszak szélsőjobboldali politikusai a tömegkultúrának az olyan idegen elemeit, mint a modern tánc és a zene, a zsidósághoz

² FEDERMAYER, 2017. 41–59.

³ F. DÓZSA, 1989. 209.

kötötték.⁴ A többi politikai oldal nyíltan nem képviselte ezt az antiszemita álláspontot, viszont a Nyugatról beáramló új divatokat inkább tekintették ők is destruktívnak a magyar nemzet szempontjából, mint építőnek. Számos területen és helyszínen – például a mozikba kerülő filmekről az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság döntött⁵ – korlátozták a nyugati kulturális termékek terjedését, de nem szüntették meg őket, sőt elsősorban valamiféle kompromisszumos megoldásra törekedtek. Erre volt példa a modern táncok egységes tanítása. A problémás kultúrelemeket így kontroll alatt lehetett tartani teljes tiltás nélkül, megelőzve a széles körű társadalmi elégedetlenségeket.

Tánciskolák a 19. század közepétől eleinte városokban működtek, majd a századfordulón kisebb településekre is jártak vándor táncmesterek. A tánciskolák falai között a tanulók szervezett intézményi keretek között tanulhattak a hivatásos tánctanároktól, akik polgári divattáncokat tanították mind a városokban, mind a falvakban. Utóbbiakban főleg az iparosság és a módosabb gazdák gyermekei látogatták az intézményt. A parasztság sokáig elutasító volt a tánciskolákkal szemben.⁶

A városokban a társadalom szélesebb körei iratkoztak be táncanfolyamokra. Az úri és a polgári középosztály részéről elvárás volt, hogy fiaik és lányaik tánciskolába járjanak; a tánclépések mellett (leginkább báli) illemet is tanultak, ami elengedhetetlen volt a kifinomult társasági élethez.⁷ A legelőkélőbb rétegek, ellenben nem nyilvános tánciskolába küldték a fiatalokat, hanem otthonra fogadtak hivatásos táncmestert, hogy társastáncot oktasson.⁸ A társadalmi ranglétrán felfelé törekvő kispolgárság, valamint a jobbmódú kereskedők, iparosok és szakmunkások ifjúsága sem maradt el a tánciskolákból, amelyek általában a külvárosokban, lakóhelyeik közelében voltak. A legszűkebb és legszegényebb csoportok viszont egyáltalán nem fordultak meg a táncintézményekben. Ők elsősorban egymástól, illetve a „nagyságától” és a „kisasszonyoktól” lesték el az új mozdulatokat.⁹

1925-től szabályozták a táncmesterképzést, valamint a nyilvános táncoktatás körülményeit. Ennek értelmében csak azok a személyek oktathattak táncot, akik a képesítésüket még 1918. november 1-je előtt, tehát az őszirózsás forradalmat megelőző időszakban szerezték meg. Azok, akik 1918 és 1922 között szerezték meg a táncmesteri oklevelüket, csak abban az esetben oktathattak, ha a belügyminiszter felülvizsgálta és elfogadta képesítésüket. Az 1922 után képzett tanároknak pedig már egy belügyminiszter által kiküldött vizsgabizottság előtt kellett bizonyítaniuk. A rendeletet követően a Magyar Táncitanítók Országos Szövetsége (MTOSz) által szervezett képzést kellett elvégezni ahhoz, hogy valaki táncot oktathasson. A felvehető személyekről egy felvételi bizottság, végső soron pedig a belügyminiszter dönthetett.¹⁰

⁴ VONYÓ, 2012. 94.

⁵ A Horthy-korszak filmcenzúrához lásd: ZÁHONYI-ÁBEL, 2012.

⁶ PESOVÁR, 1982. 178–179.

⁷ BLÁŠKOVÁ, 2015. 475–476.

⁸ BOLVÁRI-TAKÁCS, 2014. 36.

⁹ SIMONYI Sándor: Táncol a nyomorgó főváros apraja, nagyja. *Friss Újság*, 34. (1929. december 15.) 286. sz. 7–8.

¹⁰ A m. kir. belügyminiszter 1925. évi 229.230. számú körrendelete, a táncmesterképzés és a nyilvános táncitanítás szabályozásáról. *Rendeletek Tára*, 1925. 267.

Az új táncok elsajátítása iránti igény miatt valószínűleg nemcsak a tánciskolák, hanem azoknak a kontároknak a száma is megemelkedett, akik oklevél nélkül oktattak. Ennek megfékezése, illetve a korabeli közerkölcsi normák megőrzése miatt fokozottabb ellenőrzésre és központosításra volt szükség. A politikai helyzet konszolidációjával már az ellenőrzés végrehajtása is hatékonyabban valósulhatott meg. A rendőrhatalomnak minél gyakrabban, de minimum havonta egyszer ellenőriznie kellett a tánciskolákat, továbbá figyelemmel kellett kísérniük a bálók, a táncestélyek és a mulatóhelyek táncosait is.¹¹ A „táncörület” lecsengésével a szabályozásokon is lazítottak, 1931-ben már nem kellett mellékelni a tanítandó táncok jegyzékét, illetve a belügyminiszternek sem kellett jelentést küldenie a hatóságoknak.¹²

Nem csupán a táncmesterek oktatását és működését tudták ekképpen szabályozni, hanem a tanítható táncokat is. A rendelet ugyanis kimondta, hogy a „táncmester köteles azonban tánciskolájában a magyar (nemzeti) táncokat (csárdás, körmagyar, palotás stb.) legalább is a külföldi táncokkal egyenlő óraszámban tanítani [...] Olyan táncok tanítása, melyeknek irányzata nyilvánvalóan a józslésbe ütközik, nem engedélyezhető.”¹³ Ahogyan az idézet alapján is érzékelhető, az új szabályozás mögött húzódó nyilvánvaló szándék a külföldről érkező divatos táncok visszaszorítása volt.

A kormányzati konzervatív törekvések ellenére a modern zene és tánc az 1920-as évek végére a mindennapok részévé vált, ugyanakkor a tánc- és jazzörületnek a gazdasági világválsággal végeszakadt a világban. A háború utáni évek gazdasági növekedése megtorpant, széles tömegek számára ismét nagy gondot okozott a mindennapi megélhetés, így a szórakozás is. Magyarországon emellett az évtized végére megszelídült a közvélemény a modern zenéről és táncról, csupán az 1930-as évek második felétől, az antiszemitizmus előretörésével párhuzamosan erősödnek fel ismét a negatív hangok.

Pécs a két világháború között

Pécs 1920 után Magyarország egyik legnépesebb vidéki városa volt, a szerb megszállást követően a lakosság számának növekedési ütemét csak Miskolcra haladta meg.¹⁴ 1920-ban a városban közel 48 ezren éltek, nyolc évvel később már majdnem 57 ezren, 1941-ben pedig megközelítette a 73 ezret a lakosság száma. A létszám főleg a városba költözők miatt gyarapodott, a lakosság alig egy harmada született helyben.¹⁵

A kulturális és társasági élet szerényebb formában működött a boldog békeidőkhöz képest. Ahogyan az országszerte jellemző volt, a mindennapi életet

¹¹ A m. kir. belügyminiszter 1925. évi 229.230. számú körrendelete, a táncmesterképzés és a nyilvános táncoktatás szabályozásáról. *Rendeletek Tára*, 1925. 267.

¹² A m. kir. belügyminiszter 1931. évi 191.219. számú körrendelete, a táncmesterképzés és a nyilvános táncoktatás szabályozásáról szóló rendeletek egyes rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről. *Rendeletek Tára*, 1931. 1711.

¹³ A m. kir. belügyminiszter 1925. évi 229.230. számú körrendelete, a táncmesterképzés és a nyilvános táncoktatás szabályozásáról. *Rendeletek Tára*, 1925. 267.

¹⁴ HoóZ, 1995. 96.

¹⁵ KAPOS, 2006. 150–151.

megnehezítette a nagymértékű infláció, emiatt meglehetősen kevesen áldoztak időt a szórakozásra, és kevesen költöttek a kultúrára. A pengő mint stabil valuta bevezetése, valamint a munkanélküliség fokozatos csökkenése az 1920-as évek végére megfordította ezt a tendenciát, a nagy gazdasági világválság azonban megtörte ezt a lendületet.

A pécsi társadalom többségét már az első világháború előtt a bányászatból, iparból, kereskedelemből, közlekedésből, szállításból élők, valamint a tisztviselők és az értelmiségiek alkották.¹⁶ Utóbbiak száma a pozsonyi egyetem Pécsre költöztetését követően gyarapodott, illetve kiegészültek az 1923-tól a városban tanuló egyetemi hallgatókkal.¹⁷ A korszak tendenciáinak megfelelően a mezőgazdaságból élők létszáma csökkent, Pécs városi jellege lakosságának foglalkozási megoszlásában tovább erősödött. Az iparforgalmi népesség aránya az 1920-as évekre 65,6%-ra emelkedett, ennél nagyobb arányú ipari népesség csak Győrben, Budapesten, Miskolcon és Baján volt. Bányászattal és közlekedéssel a pécsiek 10–10%-a foglalkozott.¹⁸

A városi elit többnyire a közjogi méltóságok, helyi értelmiségi, klerikális, köztisztviselői és ipar- vagy gyártulajdonosi rétegeből került ki. Jellemző, hogy a századfordulótól a második világháború befejezéséig a pécsi polgármesterek mind jogászvégzettségűek voltak. Mivel Pécs püspöki város volt, így a katolikus egyház is befolyással bírt a város ügyeire, a városvezetésben közvetlenül is megfordultak a hitéleti szereplők.¹⁹ A pécsi szabadidős és szórakozási szokások szabályozásában sok esetben ezeknek a csoportoknak az akarata és preferenciái tükröződtek, a külvárosokban élő szegényebb rétegek teljesen kimaradtak a jogi normaképzésből. A szervezett munkásság, akiknek a jogkiterjesztésen²⁰ keresztül nagyobb politikai befolyása volt a város ügyeire, többnyire saját erőforrásból gondoskodott tagjainak szórakozásáról, valamint hasznos szabadidőeltöltéséről.

A modern zene és tánc fogadtatása Pécsen

A jazz- és táncórület nem csupán Európa fővárosait, hanem a vidéki városokat is meghódította. Ehhez nagyban hozzájárult a bulvársajtó és a mozi terjedése, a hazatérő katonák külföldi tapasztalatai, illetve a rádió megjelenése.²¹ Pécsen a szerb

¹⁶ NAGY, 2010. 17.

¹⁷ KAPOS, 2014. 42.

¹⁸ KOVÁCS, 1928. 365.

¹⁹ NAGY, 2007. 11.

²⁰ 1921 végén Bethlen István kormányfő és Peyer Károly, a szociáldemokrata mozgalom küldötte kompromisszumos megegyezést kötött. Eszerint a Szociáldemokrata Párt lemond a sztrájkjogokról, nem szervezkehdhet az állami alkalmazottak és mezőgazdasági munkások körében. Cserébe a kormány nem gátolta a szociáldemokrata szakszervezetek működését és megígérte az egyes munkásjogok rendezését. 1922-ben a Szociáldemokrata Párt nemcsak bekerült a nemzetgyűlésbe, de az egyik legnagyobb parlamenti ellenzéki erőt alkotta. Pécsen rendkívül erős volt a szociáldemokrata mozgalom. Az 1922., 1926. és 1931. évi nemzetgyűlési választásokon a két pécsi választókerület egyikében mindig a Szociáldemokrata Párt jelöltje nyert. (PAKSY, 1999. 228–236.) A városi törvényhatóság tagjai közé 1929 novemberében került be négy pécsi szociáldemokrata. (SZITA [SZERK.], 1985. 174–175.)

²¹ SIPOS, 2011. 73–77.

megszállást követően számos táncmulatságot szerveztek, ahol felbukkantak az újabb zenék és táncok, viszont 1922. március közepén, éppen a farsang után, megjelentek olyan hírek mind a helyi, mind országos sajtóban, hogy a pécsi rendőrkapitányság betiltotta a *shimmyt*, a tangót, a *one stepet*, a *two stepet* és a foxtrotot. A Nőegylet és a Bőrgyári dolgozók multságán már tilos volt ezeket táncolni.²² A hivatalos indoklás szerint ezek a táncok „sértik a közérkölcst, mert az erotikát szolgálják és nem a szórakozást”.²³ A sajtó szerint pécsi tánctanárok fellebbeztek a rendelet ellen, hiszen emiatt veszélybe került a megélhetésük. Arra hivatkoztak, hogy a régi táncokat mindenki ismeri, azokat nem szükséges tanítani, valamint különösen azt nehezményezték, hogy ez a tiltás csupán Pécsre érinti.²⁴ A kerületi kapitányság áprilisban elutasította a fellebbezést, az ügy végül a belügyminisztérium elé került.²⁵ Az ügy egészen szeptemberig elhúzódott, amikor is a MTOSz Budapesten megállapodott abban, hogy az országban egységesen, erotikamentesen tanítják a modern táncokat. Végül egy bemutató keretében mutatták be elképzeléseiket, amelyen részt vett mind a belügyminiszter, mind a pécsi polgármester.²⁶ A következő téli szezonban a tánctanárok ismét oktathatták a *shimmyt* és a többi modern táncot.²⁷

A pécsi államrendőrség iratai ugyan elvesztek, de a városi tanács mutatójában vezették az ügyeiket, rögzítették és iktatták rendelkezéseik címeit. Ezek között viszont nem található olyan eset, ami arra utalna, hogy valóban betiltották volna a modern táncokat. A városi közgyűlést is csupán az 1920-as évek második felében foglalkoztatta ez a kérdés, amikor is határozatban elfogadták a magyar zene védelmét, a jazz és a modern táncok korlátozását.²⁸ Emiatt megkérdőjelezhető, hogy az évtized elején mennyire volt valós probléma a modern zene és tánc begyűrűzése a városba. Annyi azonban a korabeli sajtó alapján bizonyosnak látszik, hogy Pécsen is gyorsan ismert és népszerű lett az új zene és tánc csaknem minden társadalmi réteg körében.²⁹

A táncmulatságok típusai

A hűvösebb időjárás beköszöntével a társas szórakozás tereit többnyire a zárt, beltéri helyek jelentették. Táncmulatságokat egész évben tartottak, nyáron akár kerthelyiségekben vagy a strandokon, de szezonja ezeknek inkább a késő őszi, téli időszakban volt, noha voltak időszakok, amikor tilos volt táncolni.³⁰ Ennek szabályozása a pécsi rendőrkapitányság hatáskörébe tartozott: 1924-től tilos volt advent

²² N. N.: Betiltották Pécsen a shimmyt és a vanszteppet. *Dunántúl*, 12. (1922. március 12.) 59. sz. 5.

²³ N. N.: A betiltott táncok. *Dunántúl*, 12. (1922. március 14.) 60. sz. 2.

²⁴ N. N.: A betiltott táncok. A tánctanítók megfélebbezték a rendőrkapitányság határozatát. *Dunántúl*, 12. (1922. március 18.) 64. sz. 2.

²⁵ N. N.: A kerületi főkapitány sem enged shimmyt táncolni. *Dunántúl*, 12. (1922. április 7.) 80. sz. 4.

²⁶ N. N.: Egyöntetű tánctanítás az országban. *Dunántúl*, 12. (1922. szeptember 17.) 211. sz. 3.

²⁷ N. N.: Felülvizsgálják a tánctanári okleveleket. *Dunántúl*, 12. (1922. december 22.) 291. sz. 2.

²⁸ A jazz-band zene kultiválásának korlátozása ügyében állásfoglalás. MNL BaML IV.1407 E-1952-1930.

²⁹ N. N.: Jön a siva! *Munkás*, 2. (1922. március 1.) 49. sz. 3; N. N.: A farsang. *Pécsi Lapok*, 1. (1922. március 1.) 1. sz. 5.

³⁰ GELENCSÉR, 2017. 25.

idején táncmulatságot tartani,³¹ a következő évben pedig megerősítették a rendeletet.³² Egyetlen kivételt tettek: Szent Borbála napon (december 4.) Pécsbányatelepen a bányászok táncmulatságot tarthattak a Thomasz-féle kocsmában.³³ Nagybőjt idején már 1923-tól tilos volt a tánc.³⁴ A tiltás erre az időszakra nagyobb hangsúlyt kapott, ugyanis az ezt megelőző farsangi időszak bőven adott alkalmat a mulatozásra. Viszont nem volt elég a naptár alapján táncmulatságot szervezni. Minden alkalomra szükséges volt a várostól táncengedélyt kérni.³⁵ A kérvényt egyenesen a polgármesteri hivatalba kellett benyújtani vagy küldeni. Az időpont és a helyszín mellett általában közölték a belépődíjak árát, a bevételek tervezett felhasználását, illetve sok esetben az előzetes program- vagy műsortervet. A rendőrségtől záróra-hosszabbítást kértek, amennyiben hajnalig tervezték a táncot. Amennyiben a városnak nem volt kifogása a program ellen, határozat formájában engedélyt adtak a mulatságra. Az eseményt követően a rendezők kötelesek voltak elszámolást készíteni a rendezvényről és azt szintén elküldeni a hivatalba.³⁶

Táncmulatságokat rendeztek a kávéházak, vendéglők, szórakozóhelyek, illetve a különböző egyesületek és körök. Utóbbiak egy része nyilvános volt, amennyiben az egyén megfizette a belépődíjat, egy részük pedig csupán egy szűk körnek, például az adott egyesület tagjainak, szóltak. Az ilyen típusú rendezvények jóval bensőségesebbek voltak, a résztvevők legalább közvetve ismerték egymást. Ezek mellett természetesen tartottak zárt táncestélyeket családok is nagyobb házaknál. Ide csupán az ismerősöket hívták el, illetve azokat, akikkel jobban meg szerettek volna ismerkedni. Az erre vonatkozó szabályokat és illetet a korabeli viselkedési útmutatókból lehet megismerni, amelyek képet mutatnak a korszak uralkodóosztályának társadalmi normájáról.³⁷

³¹ N. N.: Tilos a tánc karácsonyig. *Pécsi Lapok*, 3. (1924. december 10.) 305. sz. 5.

³² N. N.: A katolikus választmány az erkölcsstelen táncok ellen. *Dunántúl*, 15. (1925. november 27.) 270. sz. 2.

³³ N. N.: Szent Borbála megünneplése. *Dunántúl*, 15. (1925. december 8.) 279. sz. 4.

³⁴ N. N.: A bőjtben tilos a tánc. *Pécsi Lapok*, 2. (1923. február 11.) 33. sz. 3.

³⁵ A táncmulatságok már a 19. században is táncengedély-kötelesek voltak. Táncengedélyek kiadása tekintetében a Horthy-korszakban a m. kir. belügyminiszter 1901. évi 64.573. számú körrendelete volt az irányadó (A m. kir. belügyminiszter 1927. évi 154.500. számú körrendelete, a városok kirándulóhelyein egyes nyilvános étkezőhelyiségekben. *Rendeletek Tára*, 1927. 231–232.). Táncmulatságokat és más szórakozások (hangversenyek, cirkusz, tűzijáték stb.) nyilvános helyeken csak rendőrhatalósági engedéllyel lehetett tartani. A rendőrhatalósági engedélyeket magyar állampolgárok részére törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városokban a rendőrkapitány, vármegyei járásokban pedig a járási főszolgabírók adhatták (A m. kir. belügyminiszter 1901. évi 64.573. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hangversenyek, mutatványok stb. engedélyezése tárgyában. *Rendeletek tára*, 1901. 489–494.). A pécsi nyilvános mulatságok engedélyezéséről és fizetendő díjairól helyi szabályrendelet rendelkezett az első világháború előtt. A rendelet a belépődíj árához kötötte a táncengedély díját (Pécs szab. kir. városban rendezendő nyilvános mulatságoknak, hangversenyeknek, mutatványoknak engedélyezése és az engedély után fizetendő díjak tárgyában. Pécs, 1909. 5–6. Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye PC5291).

³⁶ Táncengedélyek bőségesen, de esetlegesen maradtak fent a pécsi levéltárban. A polgármesteri hivatal iratai között több osztály iratai közé kerültek vegyesen. Pécs város polgármesterének iratai MNL BaML IV. 1407. e-1441/1926; a-25207/1926; e-21093/1926; e-6769/1927; e-10693/1928; a-2690/1928; e-1932/1928; e-1613/1928; a-1101/1928; e-24549/1928; b-6186/1928; a-3156/1928; d-3926/1928; e-3264/1928; a-13985/1928; c-5080/1930; a-4330/1930; a-5313/1931; a-1879/1930.

³⁷ FÁBRI (SZERK.), 2001. 14.

Az egyesületek gyakran tartottak késő délután teauzsonnát, avagy teadélután, amelyet alkalmanként táncolással kötöttek össze, így elhúzódhatott a későbbi órákra. A Pécsi Jótékony Nőegylet, amelynek elnökségi tagjai többnyire a városi vezetőréteg feleségei voltak, saját egyesületi helyiségükbe rendszeresen szerveztek teauzsonnát a téli időszakban, több esetben összekapcsolták az ott tanító tánc-tanárok osztályaival, ahol a táncnövendékek bemutathatták tudásukat. Arató Jenő pécsi jogász, így emlékszik vissza az egyik alkalomra:

„A Nőegyletben teauzsonna van [...] De sokat jártam annak idején én is ilyen próbákra a Nőegyletbe [...] csak este kilenc órakor állítunk be, mikor már javában táncolnak [...] Most már a harmadik leánygenerációt látom a Nőegyletben táncolni. Az első volt az 1910–1914-es évek generációja [...] a második generáció volt az 1921–1923-as évek generációja – ezekből kerülnek ki a mostani mulatságok helyes kis fiatal asszonykái – a harmadik generáció most táncol [...] Nagyszerűen érzem magamat a teauzsonnán – hiába, csak jól esik az embernek olykor-olykor egy kis muzsika, egy kis tánc, egy kis kurizálás... Csak az ne jutna eszembe, hogy holnap hétfő van.”³⁸

A korabeli elszámolásokból látszik, hogy ezek a rendezvények egy kicsivel többet kínáltak a teánál és a táncgyakorlás lehetőségénél. Például a Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet 1927 októberében lezajlott táncdélutánjáról az alábbi tételekről készült kimutatás: 30 pengő 3 fillérért virslit, 24 pengőért cukrászsüteményeket, 45 pengő 76 fillérért pezsgőt vásároltak. 1928 elején egy kiló virsliért nagyjából 2 pengő 80 fillért kértek. (Egy kiló pedig körülbelül 10 pár virslinek felelt meg.³⁹ Ezek az adatok alapján 150 pár virslit becsülhetünk, ami bőven elegendő lehetett egy nagyobb társaságnak.) A zenéért 100 pengőt, az engedélyért 31 pengőt 26 fillért fizettek. A terem költségei 65 pengőre és 6 fillérre, a vigalmi adó végösszege 13 pengő 10 fillérre rúgtak. A 309 pengő 21 filléres kiadással szemben viszont sikerült 758 pengő 75 filléres bevételt gyűjteniük, azaz bőven megtérült egy-egy ilyen este a résztvevőknek köszönhetően. A bevételek nagy része adományokból és konyhajövedelemből állt össze, belépőkből 65 pengő és 50 fillér gyűlt össze.⁴⁰ Az este célja nem kizárólag a szórakozás volt, hanem – ahogy a Nőegylet neve is jelzi – jótékony gyűjtés a szegények javára.⁴¹

A teauzsonnák mellett műsoros táncestélyeket is szerveztek az egyesületek. Itt már nagyobb létszámú közönségre számítottak, de ezek sem feltétlenül voltak nyilvános rendezvények, sokszor belépővel, illetve meghívóval lehetett csak részt venni. Ezeket gyakran csak a körök tagjai és családtagjai igényelheték a rendezőknél.⁴² A műsort többségében valamilyen vidám zenés-táncos produkció jelentette,

³⁸ Arató Jenő naplója (1925–1926), Pécs, 1926. január 17., 387–390. JPM Helytörténeti Gyűjtemény. 353.75.2.

³⁹ N. N.: Ahol 80 fillért kérnek egy pár virstliért. *Friss Újság*, 33. (1928. március 22.) 67. sz. 8.

⁴⁰ A Pécsi Izraelita Nőegylet kérelme. MNL BaML IV. 1407. a-1101/1928.

⁴¹ N. N.: A Pécsi Izr. Nőegylet teadélutánja. *Pécsi Napló*, 36. (1927. október 16.) 235. sz. 11.

⁴² N. N.: A famunkások ker. szociális szakcsoportja. *Dunántúl*, 12. (1922. január 19.) 15. sz. 6; N. N.: A pécsi helyőrség táncestélye. *Dunántúl*, 13. (1923. február 1.) 25. sz. 2; N. N.: A pécsi atlétikai club. *Dunántúl*, 13. (1923. február 7.) 29. sz. 5; N. N.: A nőegylet álarcos estélye. *Dunántúl*, 14. (1924. január 29.) 24. sz. 5; N. N.: A Délvidéki táncestély. *Dunántúl*, 15. (1925. február 5.) 28. sz. 4; N. N.: A Délvidéki táncestély. *Dunántúl*, 16. (1926. január 21.) 16. sz. 5.

de klasszikus zene, színelőadások, többfelvonásos bohózatok, versek, irredenta dalok⁴³ ugyanúgy kerülhettek a programba. Az estét gyakran tombola és különböző vidám játékok kísérték, úgymint az amerikai árverés,⁴⁴ szépségverseny,⁴⁵ konfetti-, szerpentin- és hólabdacsa.⁴⁶ Az estét általában kötetlen tánc zárta, ami lehetett cigányzene vagy jazzband.⁴⁷ Mivel egyesületek és klubok táncai nem estek rendőri ellenőrzés alá, ezért itt sokkal szabadabban táncolhattak a résztvevők.⁴⁸ Az estek programjai, valamint az este során szolgáltatott zene többnyire tükrözte az adott egyesület és egyet ideológiai világát, nemzetiségét, vallását, valamint társadalmi hovatartozását. Az irredentizmus a legtöbb elit és polgári, keresztény és konzervatív szervezet műsorának a része volt. A különböző munkásegységeknél ez kevésbé jelent meg, ott inkább a könnyed humor volt a fő tartalom.⁴⁹ Ezeknek a rendezvényeknek ugyanis nem csupán a szórakoztatás volt a céljuk, ezeken a műsorokon keresztül erősítették meg a csoportkohéziót, illetve szerepet játszottak a közösség (ön)definíciójának alakulásában is.⁵⁰

A bálók, amelyeken ugyanúgy belépővel és meghívóval lehetett részt venni, kötöttebbek és zömében sokkal emelkedettebbek voltak, mint a műsoros táncestélyek. A korabeli illemkönyvek számos oldalt szenteltek az itt elvárt viselkedésnek, egy-egy este menete pedig a legritkább esetben tért el ettől, emiatt rendkívül konzervatív szórakozási formának számított, amelynek a jelentős részét inkább a reprezentáció tette ki. A díszítés próbált minél pompásabb lenni, a résztvevők, főleg a fiatal nők pedig – bár a korszakban ez már egyre kevésbé volt divat – táncrendet kaptak.⁵¹ Ezek tartalmazták a táncokat, amelyeket az este folyamán táncolni kellett, illetve a hölgyek azt is beírhatták, hogy kinek ígérték el az adott táncot.⁵² A bálók koraeste kezdődtek és részük volt a vacsora, amelyhez általában este 8 óra körül

⁴³ N. N.: A keresztény szocialista famunkások. *Dunántúl*, 12. (1922. január 28.) 23. sz. 5; N. N.: A farsang legvidámabb műsoros táncestélye. *Dunántúl*, 13. (1923. február 9.) 31. sz. 2; N. N.: A természetbarátok turistaegyesületének pécsi csoportja. *Dunántúl*, 13. (1923. március 30.) 73. sz. 6; N. N.: A pécsi tanítóképző műsorostáncestélye. *Dunántúl*, 16. (1926. január 31.) 25. sz. 6. N. N.: A KMI. Rákóczi-ünnepélye. *Dunántúl*, 16. (1926. május 29.) 119. sz. 6; N. N.: A Dunántúli Menzabál műsora. *Pécsi Napló*, 38. (1929. február 7.) 32. sz. 5; N. N.: A pécsi leventék műsorostáncestélye. *Dunántúl*, 22. (1932. május 3.) 99. sz. 5; N. N.: A Pécsi Városi Ifjúsági Zenekar és a leventék dalárdája. *Pécsi Napló*, 43. (1934. november 3.) 247. sz. 6; N. N.: A Pécsi Polgári Daloskör és a leventék november 23-án műsoros táncestélyt tartanak. *Dunántúl*, 25. (1935. november 17.) 262. sz. 8.

⁴⁴ N. N.: A PSC őszi műsoros táncestélyén. *Dunántúl*, 12. (1922. szeptember 14.) 208. sz. 3.

⁴⁵ N. N.: Dohánygyári munkások és munkásnők műsoros táncestélye. *Dunántúl*, 12. (1922. január 12.) 9. sz. 7.

⁴⁶ N. N.: Pengő táncestély. *Dunántúl*, 17. (1927. január 21.) 16. sz. 5; N. N.: Az ügyvédirodai kisasszonyok táncestélyétől. *Pécsi Napló*, 42 (1933. február 23.) 44. sz. 5.

⁴⁷ N. N.: Műsoros táncestély a keresztény szocialistáknál. *Dunántúl*, 15. (1925. április 12.) 83. sz. 4; N. N.: A Hárfa daloskör műkedvelőgardája. *Dunántúl*, 17. (1927. április 17.) 87. sz. 6.

⁴⁸ A m. kir. belügyminiszter 1927. évi 107.475. számú körrendelete, az úgynevezett „rögtönzött” táncok szabályozása tárgyában kiadott körrendelet kiegészítéséről. *Rendeletek Tára*, 1927. 184.

⁴⁹ N. N.: A Gutenberg Dalkör műsoros estélye. *Dunántúl*, 17. (1927. február 20.) 41. sz. 6; N. N.: – A pécsi munkásképző egyesület nagyszabású farsangzáró műsoros táncestélye. *Pécsi Napló*, 36. (1927. február 26.) 46. sz. 5; N. N.: A Pécsi Munkásképző Egyesület Dalkarának zászlóavató ünnepélye. *Dunántúl*, 18. (1928. május 8.) 104. sz. 8.

⁵⁰ ZEIDLER, 2009. 192.

⁵¹ SZEKSZÁRDI Lajos: Akik annyira megváltoztak... *Dunántúl*, 15. (1925. március 3.) 50. sz. 2.

⁵² Országos Gyógyszerészbál táncrendje. JPM Helytörténeti Gyűjtemény 1923. F.2000. b.

terítették.⁵³ Vacsora után hagyományosan szupécárdást táncoltak,⁵⁴ a táncrend jelentős részét eleinte olyan táncok tették ki, mint a boston, a tangó, a foxtrott vagy a charlestone.⁵⁵ Az 1930-as évekre viszont már újból a hagyományosabb táncok domináltak, mint a keringő vagy a francianégyes.⁵⁶ Táncolni csak visszafogottan lehetett, a táncosok nem lehettek egymáshoz túl közel, de kínosan távol sem. Bár a felelősség mindkét táncost terhelte, mégiscsak a nők viselkedését ítélték meg szigorúbban.⁵⁷ Ez olvasható ki a korabeli illemkönyvekből is, amelyekben a nőket a tartózkodó modor és a passzív szerep felé orientálták. A férfiaknak ezzel szemben a kezdeményezés és az aktív cselekvés terhét és az ezzel járó felelősséget kellett a vállukon cipelniük, viszont ezeket is szigorú konvenciók között.

A bálokon a szabadon ismerkedést elítélte a korabeli norma. Ha egy fiatal férfi ismerkedni szeretett volna egy hölgygel, akkor meg kellett kérnie a rendezőség egy tagját vagy egy közös ismerőst, hogy mutassa be őket egymásnak. Fiatal nőknek nem illett jelezniük, hogy kívül szeretnének megismerkedni.⁵⁸ Táncot is csak a bemutatást követően lehetett kezdeményezni, nem illett ugyanazzal a lánnyal táncolni egész este, viszont többször felkérhette. Ebben az esetben, ha még nem ismerte a lány hozzátartozóit, akik szinten jelen voltak a bálban, hiszen nélkülük nem mehetett el nyilvános vagy egyesületi bálba,⁵⁹ akkor éjfél előtt be kellett nekik mutatkozni.⁶⁰ A férfiaknak illő volt felkérni minden nőismerősüket, a nőknek pedig nem szabadott kimutatniuk túlzott lelkesedésüket és izgalmukat a tánc miatt.⁶¹ Ezek a merev keretek azonban néhány esetben fellazulhattak ugyanis a bálók sem voltak egységesek a korszakban.

A hagyományos bál mellett, amelynek legfontosabb követelménye a kifogástalan öltözet, illetve a fehér kesztyű volt,⁶² léteztek úgynevezett álarcosbálók, ahol a résztvevők egy maszkkal takarták el az arcukat (az öltözetük nem tért el a szokásos ünnepi öltözettől),⁶³ illetve a jelmezbál, ahol jelmezben kellett megjelenni.⁶⁴ Az álarcos- és jelmezbálók kötetlenebbek voltak, még apróbb tréfákat is lehetett űzni a másikkal bizonyos keretek között.⁶⁵ A hétköznapi normák ezeken az alkalmakon nem érvényesültek: „*Muzsikaszó, kacagás, bolondos, mókázó, kavargó, tarka-barka maszkos tömeg: egy éjszakára mindenki megbolondult kissé, komoly urak járják a bolondok tánccát, tisztességes asszonyok és lányok jelmezek ürügye alatt combjukat mutogatják – álarcos*

⁵³ [CSÁNK (SZERK.)], [1935]. 143.

⁵⁴ SZABÓ, [1923]. 173; Konkoly Kálmán: Kis értekezés a férjhezmenésről, a szupécárdásról és más farsangi gondokról. *Új Idők*, 44. (1938. január 9.) 2. sz. 51–53.

⁵⁵ S. S.: Közel száz táncmulatság volt Pécssett a farsang alatt. *Pécsi Napló*, 36. (1927. március 25.) 69. sz. 6.

⁵⁶ N. N.: Előterben újból a francianégyes és a keringő. *Dunántúl*, 25. (1935. október 20.) 240. sz. 9.

⁵⁷ SZABÓ, [1923]. 170; LIESZKOVSKY-DILLINGER, 1927. 102–103; N. N., 1937. 177., 181.

⁵⁸ SZABÓ, [1923]. 172; LIESZKOVSKY-DILLINGER, 1927. 100; [CSÁNK (SZERK.)], [1935]. 144; N. N., 1937. 157.

⁵⁹ N. N., 1937. 185.

⁶⁰ SZABÓ, [1923]. 173; LIESZKOVSKY-DILLINGER, 1927. 100–101; N. N., 1937. 183.

⁶¹ LIESZKOVSKY-DILLINGER, 1927. 101; [CSÁNK (SZERK.)], [1935]. 144; N. N., 1937. 181–184.

⁶² LIESZKOVSKY-DILLINGER, 1927. 100.

⁶³ LIESZKOVSKY-DILLINGER, 1927. 102.

⁶⁴ N. N.: Farsangi jelmez-kosztümök. *Dunántúl*, 16. (1926. január 10.) 7. sz. 15.

⁶⁵ LIESZKOVSKY-DILLINGER, 1927. 102.

*bál van a Nőegyletben!*⁶⁶ Az előkelő nőknek csak abban az esetben javasolták emiatt az álarcosbálokra való részvételt, ha megbizonyosodhattak afelől, hogy az ott résztvevő társaság tisztességes, nem él vissza a maszkok nyújtotta anonimitással és nem sértik meg a hölgyek becsületét.⁶⁷ Az előkészületekre itt sokkal nagyobb hangsúly esett, mint a hagyományos bálokra, hiszen a jelmezt vagy álarcot be kellett szerezni vagy otthon elkészíteni. Ebben segítséget nyújtottak újságok és más kiadványok, ahol ötleteket és olykor szabásmintákat közöltek. Az egyénileg elkészített jelmezeket nem csupán a költséghatékonyság miatt javasolták a szerkesztők. A házilag elkészített jelmezek sokkal egyedibbek és testreszabottabbak lehettek, ami a korabeli vélemény szerint a jó jelmez ismérve volt.⁶⁸

Az álarcosbálokra a menete eltért a hagyományos bálokétól. Rögtön a megérkezés után a demaszkírozó bizottság előtt az álarcot le kellett venni és a meghívót megmutatni, hogy a szervezők megbizonyosodjanak arról, hogy hívatlan vagy nem kívánatos vendégek nem jutnak be az eseményre. Pécsen a Nőegyletben tartott álarcosbálok során a férfiak és a nők külön bejáraton át érkeztek.⁶⁹ Rendszerint este fél tíz és fél tizenegy között kezdődött a bál, éjfélkor pedig sor került az álarcok levételére, ezt követően pedig bevonult Karnevál hercege, a farsang szimbóluma, illetve ekkor tartották a tombolát, a jelmezesek felvonulását és az egyéb multságos versenyeket mint, a konfetti- és szerpentincsatát vagy a bálkirály- és királynőválasztást, valamint a jelmezszepegyversenyt.⁷⁰ Természetesen itt is hajnalig tartó táncra számíthatott a közönség.

Ezzel szemben a félnyilvános tereken tartott egyszerű táncmultságok, táncestélyek már szélesebb körnek szóltak, meghívót jellemzően nem igényeltek, belépőt hol kellett fizetni, hol nem.⁷¹ (Vigalmi adót minden ilyen típusú rendezvény

⁶⁶ Arató Jenő naplója (1927–1928), Pécs, 1928. február 1., 198. JPM Helytörténeti Gyűjtemény. 353.75.2.

⁶⁷ SZABÓ, [1923]. 175; N. N., 1937. 160.

⁶⁸ Példák házi készítésű jelmezekre: [Z. TÁBORI (SZERK.)], 179–185; N. N.: Csináljunk otthon farsangi jelmezeket!... Az Újság, 22. (1925. január 11.) 8. sz. 14; N. N.: Farsangi jelmez-kosztümök. *Dunántúl*, 16. (1926. január 10.) 7. sz. 15; N. N.: A gyermekbál jelmezei. *Dunántúl*, 16. (1926. január 17.) 13. sz. 15; N. N.: Az olcsó jelmez titka. Hasznos útbaigazítás farsangi estékre. *Pesti Hírlap*, 50. (1928. február 5.) 29. sz. 38; N. N.: Amit az álarcosbálon megjelenő nőnek tudnia kell. *Pécsi Napló*, 38. (1929. január 19.) 16. sz. 4; N. N.: Divatos jelmezek farsangra. *Pesti Hírlap*, 51. (1929. február 10.) 34. sz. 46; N. N.: Rummy, pezsgőspalack, mexikói fiú és katicabogár. Hogyan készíthetjük el otthon a jelmezbál-kosztümöket. *Színházi Élet*, (1930) 3. sz. 106–108; N. N.: Farsangi jelmezek. *Pesti Hírlap Vasárnapja*, 55. (1933. február 5.) 6. sz. 39.; N. N.: Farsang. Feigl Ilonka tervei. *Új Idők*, 39. (1933) 5. sz. 162–163.; N. N.: Filléres farsang. *Színházi Élet*, (1934) 12. sz. 86; N. N.: „E jelmezben győzni fogsz” *Színházi Élet*, (1935) 4. sz. 85–87.

⁶⁹ N. N.: A pécsi jótékony nőegylet álarcos bálja. *Dunántúl*, 15. (1925. január 31.) 25. sz. 3.

⁷⁰ HAISER, 2015. 44.

⁷¹ A vendéglősök a legtöbb esetben nem szedtek belépőt, feltehetőleg annak reményében, hogy az este folyamán nagyobb lesz a vendégek fogyasztása a szokásosnál. Azok az egyesületek, amelyek vendéglőbe szerveztek táncmultságokat, belépőt szedtek vagy önkéntes adományt kértek. A jegyárak függtek a rendezvény jellegétől és az alkalomtól. Például 1928-ban a Rácvárosi Polgári Daloskör egy külvárosi vendéglőben tartott táncra egybekötött kerti ünnepségére mindössze 50 fillér volt a belépő. (N. N.: Augusztus 12-én, vasárnap délután 4 órakor tartja a Rácvárosi Polgári Daloskör dalünnepélyét. *Dunántúl*, 18. (1928. augusztus 12.) 183. sz. 6.) Ugyanezen a nyáron a pécsi kereskedelmi alkalmazottak egy másik külvárosi vendéglőben tartott nyári ünnepélyén egy pengő volt a belépő. (N. N.: A pécsi kereskedelmi alkalmazottak. *Dunántúl*, 18. (1928. július 4.)

után kellett fizetni. Ezt általában tartalmazta a belépőjegy ára, de ha a rendezvény ingyenes volt, akkor a rendezők vagy a hely volt kénytelen kifizetni a városnak.)⁷² Jóllehet ezek számítottak a legkönnyedebb szórakozásnak, táncengedélyt az üzemeltetőnek így is kellett kérnie, különben büntetésre számíthatott még akkor is, ha a közönsége kezdte el spontán a táncot.⁷³ Mindezek dacára sokan vállallhatták ezt a kockázatot, mert számos panasz érkezett be a helyi rendőrkapitányságra: „Általános a panasz, hogy a kávéházak, vendéglők, korcsmák közelében nyáron nagy a zaj, mert ezen helyiségekben még a késő éjjeli órákban is zenélnek nyitott ajtó vagy ablak mellett. A panaszt indokoltnak tartom, ennek orvoslása végett javaslom [...], hogy az ott felsorolt helyiségekben nyitott ajtó, vagy nyitott ablak mellett tilos a zenélés éjjeli 12 óra után.”⁷⁴ A rádió és a gramofon elterjedésével már zenekarra se volt feltétlen szükségük, bár előbbiért ugyanúgy adózni kellett a tulajnak.⁷⁵ Állandó tánclehetőség többnyire a belvárosban volt, főleg nagyobb és ismertebb mulatóhelyeken: „[...] a Korzó bárban s a Pannónia Grillben meg új dzsesszsek várják a táncolni kívánókat.”⁷⁶ A kisebb vendéglátóhelyek is hirdettek ilyen eseményeket, akik ezáltal plusz forgalomra számíthattak,⁷⁷ viszont a tánccláz enyhülésével ezeknek a száma is csökkent.

Pécsi táncmulatságok és bálók helyszínei és szereplői

Bálokat és műsoros táncestélyeket egész évben tartottak, azonban szezonja elsősorban a farsangi időszakra esett. A századforduló környékén a farsangi időszak nemcsak a mulatozás miatt volt fontos, hanem a párválasztás miatt is: az esti táncmulatságok, ezek közül kiemelten a farsangi időszak báljai a leendő házastárs megtalálásának egyik lehetséges színterei voltak.⁷⁸ A háborút követő évtizedekben a „petrezselymet áruló” hajadonok és a „majomszigetbe” gyűlt fiúk nagy problémái voltak a szervezőknek, egy-egy táncvigadalom megítélésében sokat számított, hogy végül mennyien táncoltak. (Amennyiben egy lányt nem kértek fel az este folyamán táncolni, akkor a kortársak szerint petrezselymet árult a bálon. Azokat a fiatalemberket pedig, akik a rendezvényen egy csoportba verődve kerültek a táncot, majomszigetnek nevezték.⁷⁹) A szülőknek ez különösen sok aggodalmat

149. sz. 5.) Az év egyik legfényesebb eseményének tartott Vitézi bálon 3 pengőbe került a belépő egy személynek, ráadásul ide csak meghívóval lehetett érkezni. (Vitézi szék bál engedély, MNL BaML IV.1407. e-1613/1928.) Ekkoriban egy mezőgazdasági napszamos esetében az egy főre jutó jövedelem átlagosan 183 pengő volt, míg ugyanez a nagybirtokosoknál és nagypolgároknál 17,800 pengő. (Lásd: MATOLCSY, 1938. 28.)

⁷² Szabályrendelet a városi vigalmi-adóról. 1925. MNL BaML, IV.1418.146.

⁷³ A m. kir. belügyminiszter 1927. évi 206.000/1926. számú körrendelete, az úgynevezett „rögtönzött” táncok engedélyezéséről. *Rendeletek Tára*, 1927. 167–168.

⁷⁴ Csend- és rendhárítási szabályrendelet. MNL BaML IV.1407 d-487/1933.

⁷⁵ N. N.: Megjelent a rádió rendelet *Dunántúl*, 15. (1925. november 11.) 256. sz. 1.

⁷⁶ Arató Jenő naplója (1931–1935), Pécs, 1935. szeptember 25., 512. JPM Helytörténeti Gyűjtemény. 353.75.2.

⁷⁷ N. N.: Meghívó a volt Szamp-féle vendéglőben *Dunántúl*, 13. (1923. január 5.) 3. sz. 4; N. N.: Tánciskola az Erdélyi Borozóban. *Dunántúl*, 16. (1926. október 31.) 248. sz. 7; N. N.: Ha jól akar mulatni *Dunántúl*, 17. (1927. január 16.) 12. sz. 9.

⁷⁸ HAISER, 2015. 42.

⁷⁹ N. N.: A farsang gondjai. Biztosítani kell a táncestélyek sikerét – Ne legyen petrezselyem árulás

okozott, sokan abban reménykedtek, hogy a bállokba fektetett pénz megtérül, ha sikerül kiházasítaniuk gyermekeiket.⁸⁰ A téma a sajtót és a közvéleményt az egész korszakban foglalkoztatta, és bár kevésbé reflektáltak a megváltozó párvalasztási szokásokra, ugyanakkor évről-évre igyekeztek valamiféle megoldást találni ezekre a problémákra. 1933-ban a Dunántúl hasábjain felvázolták, hogy hogyan fog kinézni egy farsang 1940-ben, amennyiben nem következik be valami változás. A humort nem nélkülöző disztópikus vízióban többek között a táncoskölcsonzés mellett felvillan annak lehetősége is, hogy többé nem a fiú kéri fel a lányt, hanem fordítva.⁸¹ Azzal, hogy ez az elem is megjelenik a képtelennél képtelenebb felsorolásban, kiderül, hogy a nőknek továbbra is passzív szerepet szántak a báltermekben.

A két háború között viszont már nem a bállok és a mulatságok voltak a párvalasztás legfontosabb színterei, amely egy fajta válságot eredményezett a korábbi báli kultúrában. Sokan még a tánciskolákban ismerkedtek meg párjukkal,⁸² de az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő sportesemények, illetve a nők megjelenése a munkaerőpiacon is számos ismerkedési lehetőséget kínált a fiataloknak, így számukra már nem bírt akkora jelentőséggel egy-egy bál, mint szüleik generációjának. Többségük ekkoriban főleg a baráti és családi ismerős körökből válogatott, mert a külső és a társadalmi pozíció mellett egyre fontosabbá vált a másik fél személyisége is – vagy ahogy akkoriban mondták: „lelkivilága”.⁸³ Ez feltehetőleg nem volt független az első világháborút megelőző nőmozgalmaktól, az akkor elért eredmények emancipációja ebben az időszakban ment végbe, ami rányomta a bélyeget a két nem közötti viszonyra is.⁸⁴ A táncestélyek és a bállok lassan átalakultak a puszta szórakozás, formalitás és reprezentáció színhelyéivé.

Változó tendenciát mutat az egyes szezonokban megrendezett farsangi mulatságok száma. Az általános közhangulat és a gazdasági teljesítőképesség igencsak meghatározta, de a legfőbb tényező a farsang hossza volt, amely vízkeresztől (január 6.) hamvazószerdáig tartott. Utóbbi mozgóünnep, amelynek legkorábbi időpontja február 4., legkésőbbi március 10. lehet. 1922-ben kiugróan sok mulatságot tartottak, összesen 111-et.⁸⁵ 1924-ben már csak 61,⁸⁶ 1925-ben 93,⁸⁷ 1926-ban 60,⁸⁸ 1927-ben 97,⁸⁹ 1928-ban 59,⁹⁰ 1929-ben 45⁹¹ táncmulatságot rendeztek. A gaz-

és ne legyen majomsziget. *Dunántúl*, 19. (1929. január 8.) 6. sz. 3.

⁸⁰ N. N.: Farsangi jótanácsok. *Dunántúl*, 17. (1927. február 6.) 29. sz. 6.

⁸¹ N. N.: Farsang 1940-ben. *Dunántúl*, 23. (1933. január 6.) 5. sz. 5.

⁸² Arató Jenő naplója (1925–1926), Pécs, 1926. január 17. 387. JPM Helytörténeti Gyűjtemény. 353.75.2.

⁸³ Dunamenti: Vasárnapi levél. *Dunántúl*, 13. (1923. február 18.) 39. sz. 2.

⁸⁴ PAPP-SIPOS, 2017. 54–57.

⁸⁵ N. N.: A mulató Pécs. *Dunántúl*, 12. (1922. február 24.) 45. sz. 4.

⁸⁶ N. N.: 61 bál, másoros táncestély és hangverseny volt a farsang alatt Pécsen. *Dunántúl*, 14. (1924. március 4.) 54. sz. 4.

⁸⁷ N. N.: 49 nap alatt 93 táncmulatság. *Dunántúl*, 15. (1925. február 25.) 45. sz. 5.

⁸⁸ N. N.: Hatvan táncmulatság volt a farsangban. *Dunántúl*, 16. (1926. február 20.) 41. sz. 5.

⁸⁹ S. S.: Közel száz táncmulatság volt Pécsen a farsang alatt. *Pécsi Napló*, 36. (1927. március 25.) 69. sz. 6.

⁹⁰ N. N.: A farsang alatt 59 táncmulatság, 48 eljegyzés és 52 házasságkötés volt Pécsen. *Dunántúl*, 18. (1928. február 24.) 45. sz. 5.

⁹¹ N. N.: Negyvenöt táncmulatság volt Pécsen a farsangban. *Pécsi Napló*, 38. (1929. február 15.) 39. sz. 5.

dasági világválság is hatással volt a farsangi statisztikára: 1931-ben 48,⁹² 1932-ben 51,⁹³ 1933-ban pedig már 68⁹⁴ mulatságot tartottak, ami messze alulmaradt az 1920-as évek hasonló hosszúságú farsangjainak átlagától. 1938-ban a pécsi tánctanárok úgy nyilatkoztak, hogy egy szezonban átlagosan 60–70 bált tartanak,⁹⁵ tehát egy átlagos farsangi napra így is egynél több mulatság jutott. Ez az eloszlás azonban nem volt ilyen egyenletes, a mulatságok jelentős része hétvégére esett, elsősorban szombatra, de a hétköznap esti bálók sem mentek ritkaságszámba egy-egy farsangi időszak alatt. A különböző farsangi bálók gyakran párhuzamosan zajlottak (ez néha négy-öt bált jelentett) térben egymástól nem messze, így ezeken a napokon besűrűsödhetek a pécsi belvárosi utcák a farsangi mulatságokra igyekvő embertömeggel: „[...] farsang van, szombat este van, négy bál van ma a városban [...] itt is, ott is báli ruhás lányok, mamák tűnnek fel, mennek valahová mulatságba, Király utcában pedig egy csomó fiatalember hangoskodik, bálba mennek ők is... Báli este van és ez teszi mozgalmassá a várost, forróvá a levegőt.”⁹⁶ Ezt sok esetben a belvárosi vendéglátóegységek is kihasználták. Az ilyen estékre záróra-meghosszabbítást kértek a rendőrségtől, hogy a felfokozott hangulatú szórakozó tömeg hazafelé menet még éppen be tudjon térni még fogyasztani.⁹⁷

Bár a bálók száma inkább csökkenő tendenciát mutatott a korszakban, a lehetséges báli helyszínek kínálata bővült. A korszak első felében a bálakat főleg a Pannónia szálló termében tartották, abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy kizárólag ez a helyszín volt képes nagyobb mennyiségű tömeget befogadni. A báli szezonban több egyesület tartotta itt a táncestélyét, de közel ennyire népszerű volt a Nőegylet épülete. A Pannónia olyan körök estélyeinek volt a helyszíne, mint az önkéntes tűzoltótöredék, a postai altisztek, a tisztí vitézek, a pécsi magántisztviselek, a kereskedők, az Emericana, az evangélikus Diakónia, valamint az egyetem diákjai. A Nőegylet a saját báljaik mellett átadta a helyiségüket a kereskedelmi alkalmazottaknak, a famunkásoknak, a pécsi pincéreknek, a vasmunkásoknak, a villamosvasutasoknak és a Turul Szövetségnek.⁹⁸ Míg a Pannóniában a városi hivatalnokok, értelmiségiek és más, magasabb presztízsű csoportok táncoltak, addig a Nőegylet épülete adott otthont az alkalmazotti és munkásrétegek számára. Ezek mellett a lehetséges báli helyszínek körét bővítették a különböző katolikus egyletek és egyesületek székházai: a Belvárosi Katolikus Kör, a Katolikus Legényegylet és a Budai Külvárosi Katolikus Kör épületeit szintén gyakran megjelölték báli helyszíneként. Ezeket zömmel katolikus vagy más keresztény felekezethez köthető egyesületek vették igénybe, de időnként olyan szervezetek is tartottak itt mulatságokat,

⁹² N. N.: A rendőrség kimutatása. *Dunántúl*, 21. (1931. március 7.) 54. sz. 4.

⁹³ N. N.: 51 táncmulatság volt Pécsen a farsang alatt. *Dunántúl*, 22. (1932. február 20.) 41. sz. 4.

⁹⁴ G.: Az idei farsang 53 napja alatt összesen 68 táncos vigalom volt Pécsen. *Pécsi Napló*, (1933. március 5.) 6.

⁹⁵ N. N.: A táncterem problémái. *Dunántúl*, 28. (1938. január 23.) 18. sz. 4.

⁹⁶ Arató Jenő naplója (1940–1941), Pécs, 1941. február 1., 328., 331. JPM Helytörténeti Gyűjtemény. 353.75.2.

⁹⁷ N. N.: 51 táncmulatság volt Pécsen a farsang alatt. *Dunántúl*, 22. (1932. február 20.) 41. sz. 4; G.: Az idei farsang 53 napja alatt összesen 68 táncos vigalom volt Pécsen. *Pécsi Napló*, 42. (1933. március 5.) 53. sz. 6.

⁹⁸ *Dunántúl*, 17. (1927. január 1. – február 28.) 1–47. sz.; *Pécsi Napló*, 36. (1927. január 1. – február 28.) 1–47. sz.

mint a Dunagőzhajózási Villamostelepi Atlétikai Club⁹⁹ (DVAC), a Pécsi Vasutas Sport Klub¹⁰⁰ (PVSK) vagy a húsipari dolgozók.¹⁰¹ Ez magyarázható azzal, hogy ezek az intézmények – főleg a Budai Külvárosi Katolikus Kör – közelebb estek az ipari és munkásrétegek otthonaihoz, illetve esetenként voltak személyi átfedések. Például Herrfurth Ernő a DGT élelmitár vezetője tagja volt mind a DVAC-nak, mind a Budai Katolikus Körnek.¹⁰² A munkás és alkalmazotti rétegek körében népszerű helyszín volt még a Régi Sörház, a Vasutas Otthon, valamint az Iparos Székház.

Néhány báli helyszín csupán egy szűk és kizárólagos vendégkör számára volt nyitott. Ilyenek voltak például a kaszinók. Saját klubhelyiségüket nem adták ki más csoportok számára, hiszen ezekre az épületekre nem csupán mint birtoktárgyra, hanem mint csoportszimbólumra, integrációt elősegítő elemre tekintettek.¹⁰³

A kaszinók jellegükből adódóan exkluzívnak számítottak. A Pécsi Nemzeti Kaszinó éves kaszinóbálijaira a város és a vármegyei legelőkelőbb családait várták minden évben. A közjogi méltóságok mellett számítottak a gazdasági, a katonai és kulturális elit szereplőire is, akik sok esetben beletartoztak a Nemzeti Kaszinó tagságába. A legfontosabb vendégek neveit általában közölte a helyi sajtó. 1935-ben például Werth Henrik altábornagy is megfordult, aki a második világháború alatt a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnöke volt.¹⁰⁴ A kaszinóbálok menete a hagyományos báloknak megfelelően zajlott. Az 1920-as években, mikor tombolt a modern zene és tánc a városban, itt kizárólag cigány- és katonazenekar játszott.¹⁰⁵ Az 1930-as évek végén viszont már nem volt szokatlan egy-egy jazzband fellépése sem, viszont a vacsora előtti szokásos csárdás továbbra is a program része maradt.¹⁰⁶

Noha a helyszín és a közönség összetétele egyedivé tett minden bált, a mulatóságoknak – méretüktől és közönségüktől függetlenül – a formai kötöttségekből adódóan hasonló volt a felépítésük, menetük és funkciójuk. A farsangi bálakat is ugyanazon sémák mentén rendezték, mint a hagyományos bálakat. Az elit rendezvényein valamivel több figyelmet szenteltek a táncot megelőző szertartásszerű ünnepélyeknek, de alapvetően a legtöbb estének részei voltak a különböző zenei művek előadása, énekek, versek és táncok. Ezeknek a mennyisége és minősége eltérhetett attól függően, hogy az adott esemény milyen presztízst képviselt, valamint tartalmuk függött a szervezők és közönségük céljaitól és ízlésétől, de alapvetően mégis a hagyományosnak mondható műsorelemek domináltak: vagy komolyzenei műveket, darabokat, operetteket, nép- vagy műdalokat adtak elő,

⁹⁹ N. N.: A dunagőzhajózási villanytelep atlétikai klub bálja. *Dunántúl*, 12. (1922. február 5.) 29. sz. 3; N. N.: A DVAC bálja. *Dunántúl*, 20. (1930. február 4.) 28. sz. 8.

¹⁰⁰ N. N.: Farsangi naptár. *Pécsi Napló*, 47. (1938. február 1.) 25. sz. 7.

¹⁰¹ N. N.: Farsangi naptár. *Pécsi Napló*, 46. (1937. február 7.) 30. sz. 7.

¹⁰² [KALOTAI (SZERK.)], 1934. 379.

¹⁰³ Georg Simmel erről szóló elméletének összefoglalóját lásd: BERGER, 2018. 57.

¹⁰⁴ N. N.: A legjobb hangulatban folyt le a Pécsi Nemzeti Casino bálja. *Dunántúl*, 25. (1935. január 29.) 24. sz. 6.

¹⁰⁵ N. N.: Négy bál volt szombaton éjszaka Pécsen. *Pécsi Napló*, 35. (1926. február 7.) 30. sz. 4; N. N.: A Nemzeti Casino bálja. *Pécsi Napló*, 36. (1927. február 13.) 35. sz. 9.

¹⁰⁶ N. N.: A legjobb hangulatban folyt le a Pécsi Nemzeti Casino bálja. *Dunántúl*, 25. (1935. január 29.) 24. sz. 6; N. N.: Fényesen sikerült a Kaszinó-bál. *Dunántúl*, 29. (1939. január 19.) 15. sz. 5.

de a leggyakrabban ezeknek az elegyét. Mivel ezek az ünnepélyes alkalmak nem csupán kikapcsolódást kínáltak, hanem reprezentációs lehetőséget is, emiatt ezeknek a rendezvényeknek a műsorait nem szórakoztató elemként célszerű felfogni, hanem egy olyan ideológiai álláspontként, amellyel az adott rendezvény szervezői, valamint közönsége azonosulni tudott. A két háború közötti időszakra jellemző irredentizmus eszméje például azért jelent meg számos ünnepélyen, mert a magyar társadalom, még ha passzívan is, de széles körben magáévá tudta tenni ezt a kultuszt.¹⁰⁷

Melyek voltak azok az elemek, amelyek egységesen jellemzőek voltak minden bálra, és melyek voltak azok a sajátosságok, amelyek a báli résztvevők politikai és társadalmi hovatartozásától függtek? Példaként be szeretném mutatni két olyan bálnak a programját, amelyek időben közel estek egymáshoz, méretben pedig nagyjából hasonlóak voltak. Az egyik bál a Horthy Miklóshoz hű Vitézi Rendé, amelynek tagjai jellemzően katonák, tisztviselők, valamint földműves gazdák voltak.¹⁰⁸ A másik pedig a pécsi nyomdaipari munkásoké, akik a Szociáldemokrata Párthoz kötődtek.¹⁰⁹ A két bál jegyeladásából arra lehet következtetni, hogy a Vitézi bálon körülbelül 300 fő jelent meg, a pécsi nyomdászok estélyén pedig nagyjából 200 fő.¹¹⁰ A bállokhoz két teljesen különböző társadalmi csoport köthető, így kitűnik azok az azonosságok, amelyek általában igazak a korszak báljaira, de megmutatkoznak azok a különbségek is, amelyek meghúzzák a különböző társadalmi rétegek közötti határokat is.

Az országszerte megrendezett vitézi bállok mindenütt úgy jellemezték, hogy az „összes bálók között legnépszerűbb, legmagyarosabb és leglátványosabb mulatságok”.¹¹¹ Ezzel akaratlanul is jelezték, hogy ez egy elvárt minta a többi bál és rendezvény felé. Az 1927. évi február 2-án tartott Vitézi bál programja tipikusnak tekinthető ebből a szempontból:

„Baranyavármegye Vitézi Széke február 2-án este 9 órakor a Pannónia szálló dísztermében zártkörű vitézi estélyt rendez, gazdag és nívós programmal. Műsor:

1.a) Üzenet Erdélybe; b) Üzenet Erdélyből, szerezte és előadja Bakó Imre

2.a) Adél áriája, Strauss Denevén [sic] c. operából; b) Rég volt, Lavotta Rudolftól; c) irredenta dalok, énekli Elek Ica úrhölgy, a Pécsi Nemzeti Színház tagja. Zongorán kíséri Schmidt Jenő, orvostanhallgató

3. Alkalmi beszéd, tartja Bujdos Balázs

4. Az egynapos asszony, monológ, Vrabély Ármin dr.-től, előadja Tietze Valéria úrhölgy

5.a) Haydn: quartett op. 13. Menuetto; b) Bloc: quartett Fantasia Hongroise. Előadják: Knappig Tibor; Börötfy Endre, Dziobek László, Vámos Rudolf urak

6.a) Nincsen árvaabb nemzet, Révfy Gézától b) Gilda áriája, Verdi Rigoletto c. operából énekli Dadó Linus úrhölgy. Zongorán kíséri Schmidt Jenő orvostanhallgató

7. Hiszekegy. Énekli a pécsi Emericana Korporáció Ludovicana énekkara

¹⁰⁷ ZEIDLER, 2009. 251.

¹⁰⁸ KEREPESZKI, 2013. 127.

¹⁰⁹ RAYMANN-MILLEI, 2009. 74.

¹¹⁰ Vitézi szék bál engedély. MNL BaML IV.1407. e-1613/1928; Gutenberg Dalkör elszámolása. MNL BaML IV. 1407. c-5080/1930.

¹¹¹ KEREPESZKI, 2013. 50.

*Műsor után tánc reggelig. Személyjegy 3 pengő családjegy 6 pengő, táncosjegy 2 pengő. Felülfizetéseket – tekintettel a jótékony célra –, köszönettel fogad a Megyei Vitézi Szék. Jegyek válthatók a Megyei Vitézi Széknél Pécssett, Városháza I. em. 53. Meghívó kívánatra fel mutatandó.*¹¹²

A báli elszámolásból kiderül, hogy a zenét egy cigány- és egy katonazenekar szolgáltatta, tehát elsősorban a magyaros és klasszikus táncok szerepelhettek a táncrendben.¹¹³

A műsorban komolyzenei művek elegyedtek az irredenta és revizionista versekkel és szavalatokkal. Előbbi a klasszikus polgári műveltséget képviselte, utóbbiak viszont politikai üzenetet hordoztak és egyfajta szimbólumként működtek. Ez nem csupán a Vitézi Rend bál sajátossága volt, a korszakban számos egyesület és egyesület rendezvényén tűntek fel ilyen jellegű művek, hiszen az irredentizmus eszméje széles társadalmi körben talajra talált. Azzal, hogy ezeket az elemeket beillesztették a műsorba és a báli rítus részévé tették, fenntartották azokat a mítoszokat és toposzokat, amelyekre a Horthy-rendszer is támaszkodott. Viszont ezzel hozzájárultak ahhoz is, hogy ezek a fogalmak idővel kiüresedjenek, az őszinte meggyőződés helyett pedig csupán megszokásból kerültek fel a repertoárba.¹¹⁴

1928. január 21-én tartották a pécsi nyomdászok¹¹⁵ hangversennyel egybekötött táncestélyüket, bár az elszámoláson a január 6-ai időpontot tüntették fel. Viszont a tételekből kiderül, hogy erről az eseményről van szó.¹¹⁶ A műsor tartalma eltért a Vitézi Szék báljától, viszont struktúrája ugyanazt a szertartásszerű rituálét követte:

*„A pécsi nyomdászok zártkörű táncestélye, amely egy kiváló műsorú hangversennyel volt egybekötve e hó 21-én zajlott le a Nőegylet helyiségeiben. [...] A Gutenberg Dalkör megerősödött énekkara, a kitűnő Sperl Lajos vezényletével szebbnél-szebb műdalokat adott elő. Bámulatosan harmonikus és színes előadásmódban énekelték a nagyon nehéz »Repülj dalunk« c. műdalt. Tele szívvel énekelték még az örök szép Demény-szerenádát. Az est kiemelkedő száma Benkőné Ribics Ida énekszáma volt. Bájos szopránján akárcsak egy pacsirta énekelt a »Kukuk« dalt és Mangold Rezső egy szeriőz dalát. Elismerés jár ebben Till Ferenc karnagynak is, aki az énekeket betanította és zongorán kísérte. Utolsónak hagyjuk Dr. Varin Ferenc csellóművész játékának méltatását, aki mint szólista ugyanolyan sikeres volt részese, mint Benkőné úrasszony. Lélekmuzsikája szinte zsongítólag hat és megfogja a hallgatót. Csupa szívvel énekl el csellóján a bel cantot. Mangold Rezső »Valse aumable«-jében különösen megfigyelhettük ezt. Zongorán Mangold Margit ismert pianista kiválóan alkalmazkodó kíséretével nagyban hozzájárult Varin dr. sikeréhez. Műsor után a Gutenberg 18 tagú tánczenekara csaknem reggelig húzta a talpalávalót.*¹¹⁷

¹¹² N. N.: Vitézek bálja a Pannóniában. *Dunántúl*, 17. (1927. január 16.) 12. sz. 6.

¹¹³ Vitézi szék bál engedély. MNL BaML IV.1407. e-1613/1928.

¹¹⁴ ZEIDLER, 2002. 8–10.

¹¹⁵ RAYMANN-MILLEI, 2009. 74.

¹¹⁶ Gutenberg Dalkör elszámolása. MNL BaML IV. 1407. c-5080/1930.

¹¹⁷ N. N.: A pécsi nyomdászok zártkörű táncestélye, *Pécsi Napló*, 37. (1928. január 24.) 19. sz. 5.

A program, a Vitézi bálhoz hasonlóan, nagyrészt magas színvonalú komolyzenei művekből tevődött össze. Ezek a zenei elemek azonban nem azért kerültek a műsorba, mert tükrözték volna a korabeli munkásság ízlését, hanem elsősorban nevelési és oktatási céllal, hiszen az ünnepségek nemcsak a szórakozás terepei voltak, hanem lehetőség is a munkások műveltségének szélesítésére, amit viszont a korabeli polgári műveltséghez mértek.¹¹⁸ A nyomdászok a munkások rétegén belül ráadásul sokkal közelebb álltak foglalkozásukból adódóan a polgári értékrendhez, mint más munkáscsoportok.¹¹⁹ A fennmaradó repertoár műdalokból és mozgalmi dalokból állt. A műsorban megnevezett *Repülj dalunk* című műdal például megjelent egy 1926-os munkásdalokat összegyűjtő antológiában.¹²⁰ Funkciójukat tekintve nem különböztek a keresztény-nemzeti színezetű estek irredenta betéteitől, hiszen a cél itt is az ideológiai üzenet átadása volt, ami ez esetben az osztálytudat felébresztését és megerősítését jelentette.¹²¹ Mivel a korszak szigorú politikai ellenőrzése miatt a baloldali csoportosulások a politikai térben nem fejezhették ki esetleges radikális gondolataikat, ezért ezek a szemléletek náluk elsősorban a kulturális térben kaptak helyet.¹²² A műsoros ünnepélyek közönsége a műsor jellegéből adódóan viszont itt is passzív befogadóvá vált. Szubjektív források hiányában nehéz megítélni, hogy a munkások ünnepélyein előkerülő baloldali szólamokat mennyire tették valójában magukévá a munkások vagy ezek is – az irredentizmushoz hasonlóan – csupán kiüresedett fogalmakká degradálódtak ezeken az alkalmakon.

A háború utáni közhangulatot ezek a programok jól tükrözték, az újságok a békebeli hangulatot várták ezektől az eseményektől, habár a műsorok lassan megszokásból, mintsem meggyőződésből kezdtek ilyenek lenni.¹²³ Ezt jól mutatja a tánczene változása, hiszen egyre több bálon és táncmulatságon jazz-zenekarok zenéltek, a cigányprímásokat vagy kiszorították,¹²⁴ vagy ők is alkalmazkodtak az új ízléshez:¹²⁵ „*eltűnt a régi cigánybanda is: a cigányok ugyan még meg vannak, de muzsikát immáron dobbal meg cintányérral csinálnak. Cigány dobbal meg cintányérral! Még a csárdáshoz is ütik a nagydobot! A csárdáshoz!*”¹²⁶ A táncok is ezzel együtt változtak. A bálokon a hagyományos magyar táncok domináltak ugyan, de más táncmulatságokon a *charleston* és a tangó épp olyan népszerű volt. Ezek a modern táncok főleg a fiatalok között volt népszerűek, de az idősebbek is ismerték vagy tanulták a tánciskolában őket.¹²⁷ A legelítettebb rendezvényeken viszont nagyon ritkán engedtek teret az új divatnak, hiszen az itt megjelent közönség, díszvendégek, illetve fővédnökök többnyire a vezető keresztény-konzervatív körökhöz tartoztak. Az egyetemi bálokra rendszeresen hívtak el, valamint kértek fel fővédnöknek olyan

¹¹⁸ RÁSKY, 2003. 20.

¹¹⁹ GERGÓ, 1997. 43–44.

¹²⁰ SZAKASITS, 1926.

¹²¹ RÁSKY, 2003. 21.

¹²² SZOLLÁTH, 2011. 193–194.

¹²³ ZEIDLER, 2002. 6.

¹²⁴ N. N.: A belügyminiszter adatokat kér, hogy hány helyen játszik Pécssett jazzband. *Dunántúl*, 17. (1927. november 18.) 262. sz. 3.

¹²⁵ Fabinyi Lili: Jazzband. *Pécsi Napló*, 36. (1927. január 15.) 11. sz. 2.

¹²⁶ Arató Jenő naplója (1925–1926), Pécs, 1926. január 17., 388–389. JPM Helytörténeti Gyűjtemény. 353.75.2.

¹²⁷ N. N.: Mit fognak táncolni a télen? *Dunántúl*, 16. (1926. december 25.) 294. sz. 13.

prominens személyeket, mint a Habsburg-házból származó Albrecht királyi herceget vagy Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi minisztert.¹²⁸ A pécsi egyetemi ifjúság legnagyobb egyesülete, a Turul Szövetség pécsi egyesületei (Csaba, Werbőczy, Árpád) ezenfelül állást foglaltak a modern táncok ellen, amelyek így teljesen kimaradtak a táncrendből.¹²⁹ Az egyetemi bálnak a szervezők igyekeztek minél inkább magyar nemzeti jelleget adni, felszólítva a résztvevőket, hogy amennyiben lehetséges, nemzeti díszruhában jelenjenek meg.¹³⁰ Ezek a típusú rendezvények közvetítették a legtisztábban azt a fajta keresztény konzervatív ideológiát, amely a korabeli magyar hatalmi elit elvárt, így az elsődleges cél nem maga a szórakozás-szórakoztatás volt, hanem a hatalmi reprezentáció. Ez főleg a gazdasági világválságot követően teljesedett ki, amikor országos szintre emelkedett a magyaros öltözködést támogató mozgalom. Bár a mozgalom eredeti célja az volt, hogy a magyaros viseletet a hétköznapiak során hordják az emberek, de ez végül nem valósult meg, csupán az ünnepélyeken és a bálokon jelentek meg ilyen öltözetben.¹³¹ Arató Jenő szemléletesen fogalmazta meg a két háború közötti pécsi elitbálok általános hangulatát, amelyek a korszak végére erősen elmozdultak a reprezentáció irányába:

„Általában a háború utáni bálakat az ünnepélyesség jellemzi. A mi időnkben úgy este tíz óra felé, midőn a báli közönség zöme már összegyűlt, a cigányvajda odaintett a bandának, mire az rákezdett egy csárdásra és meg volt nyitva a bál. Most? Harsonák kezdenek zengeni és egy melléktérből ünnepélyes harsonaszó mellett a pálcás urak kíséretében felvonulnak a bál védői, az előkelőségek, és helyet foglalnak a virágdíszes emelvényen; három pálcakoppantás, aztán vidám indulóba kezd a zenekar s felvonulnak a csárdásnyitó párok, majd újabb három koppantás után a bosztonnyitó párok – a nyitó lányok mind első bálozók – s a báli közönség zibongó gyűrűjében nagy négyszögben felállnak; megint hármat koppantanak és a támadt nagy csendben három magyar ruhás fiatalember lép az emelvény elé és felette komolyan engedélyt kérnek a bálelnőktől a bál megnyitására, mire az természetesen megadja az engedélyt. Ünnepélyesen, komolyan, szertartásosan öt percig csárdást, öt percig bosztoni táncolnak, aztán felhangzik egy tangó, vagy foxtrott s akkor megbomlik a kimért rend és kezdetét veszi az általános tánc. Van valami barokkos ebben a szertartásos parádében, a háború utáni magyar neobarokknak – mely például megnyilvánul a címek, rangok kiterelvényesedésében, a nemesi előnevek hivalkodó használatában, az ünnepségekben, parádékban stb. – egyik érdekes jelensége a mostani cifra, szertartásos bálmelegnyitásokban is.”¹³²

¹²⁸ N. N.: Albrecht főherceg Pécssett. *Dunántúl*, 14. (1924. február 7.) 31. sz. 1; N. N.: Albrecht királyi herceg Pécssett. Fényesen sikerült az egyetemi bál. *Dunántúl*, 15. (1925. február. 24.) 44. sz. 1; N. N.: Egyetemi bál. *Dunántúl*, (1926. január 13.) 4; N. N.: Az egyetemi bál az idén négy királyi hercegi fővédnököt kapott. *Dunántúl*, (1927. február 1.) 4; N. N.: Karnevál hercege Pécssett. *Dunántúl*, 18. (1928. január 5.) 4. sz. 2.

¹²⁹ N. N.: A pécsi egyetemi ifjúság az erkölcsstelen modern táncok ellen, *Dunántúl*, 17. (1927. február 12.) 34. sz. 6.

¹³⁰ N. N.: Az egyetemi bál magyar nemzeti jellege. *Dunántúl*, 17. (1927. február 8.) 30. sz. 3; N. N.: Az egyetemi bállal kapcsolatosan. *Pécsi Napló*, 36. (1927. február 8.) 30. sz. 1.

¹³¹ ZEIDLER, 2002. 75.

¹³² Arató Jenő naplója (1940–1941), (Pécs, 1941. február 1.) 331–332. JPM Helytörténeti Gyűjtemény. 353.75.2.

1941 farsangján a háború gondolata még csak lebegett a különböző mulatságokon,¹³³ 1942-ben pedig már a valóság részévé vált. A pécsi rendőrkapitányság a hadba lépést követő első farsangon már csak a szerény keretek között tartott mulatságokra adott engedélyt, arra hivatkozva, hogy ezekben az időkben nincs helye a zajos mulatozásnak. A jótékony célú rendezvények ellen nem emeltek kifogást.¹³⁴ Ennek ellenére több mint húsz estélyt vagy bált szerveztek ebben az évben, bizonyos hétvégékre két-három esemény is jutott. Többségük az alkalmazotti rétegekhez, diákokhoz, valamint a felekezeti és nőegyesületekhez kötődött.¹³⁵ Az 1943-as farsangi szezon már soványabb volt, pedig ebben az évben a lehető legkésőbbi időpontig tartott, azaz március 10-ig.¹³⁶ A belügyminiszter egy rendeletben felszólította a vidéki főkapitányságokat, hogy bálókra és táncestélyekre egyáltalán ne adjanak ki engedélyt, csupán néhány visszafogottabb estet lehet rendezni, azt is este 11 óráig. A szervezőknek javasolták, hogy mielőtt kérelmet nyújtanak be, előzetesen érdeklődjenek a rendőrhatalóságnál, hogy elkerüljék a felesleges kiadásokat. A meghívókat be kellett mutatni a rendőrségen, amelyek a papírtakarékosság miatt csupán a legszükségesebb információkat tartalmazhatták. A farsangot követően minden mulatságot és estet megtiltottak.¹³⁷ Mindössze nyolc bált jelentettek be a hatóságoknál.¹³⁸ A Nőegylet épületében az Összmunkásság,¹³⁹ valamint a Villamos és Autóbusz Üzemi Alkalmazottak¹⁴⁰ táncestélyére került sor. A Baross Szövetség pécsi fiókjá a Korzó kávéház nagytermében tartotta a maga estélyét a szezon végén.¹⁴¹ 1943 karácsonyán minden táncmulatságot betiltottak, így sem karácsony másnapján, sem szilveszterkor, sem farsangkor nem lehetett mulatni. A pécsi rendőrkapitányság jelezte, hogy nem minden ilyen rendezvény esik tilalom alá:

„Nem esnek tilalom alá az egyesületeknek és kluboknak (kaszinóknak) saját – megfelelő – helyiségekben este 11 óráig rendezendő táncestélyei, ha erre alapszabályaik módot nyújtanak és ha ezeket kizárólag tagjaik és ezek legközelebbi családtagjaik részére rendezik és díjat semmiféle címen sem szednek. Az ilyen táncmulatságok rendőrhatalósági engedély nélkül rendezhetők, azonban az ellenőrzés foganatosíthatása céljából a rendőrkapitánysághoz előzetesen bejelentendők. A szállodák és kirándulóhelyek éttermei részére kiadott havi engedélyeket a tilalom ugyancsak nem érinti.”¹⁴²

¹³³ Arató Jenő naplója (1940-1941), (Pécs, 1941. február 1.) 334–335. JPM Helytörténeti Gyűjtemény. 353.75.2.; N. N.: Farsang. *Pécsi Napló*, 50. (1941. január 22.) 17. sz. 1.

¹³⁴ N. N.: A pécsi rendőrkapitányság csak szerény keretekben tartott farsangmulatságokra ad engedélyt. A mai idők nem alkalmasak a zajosabb mulatozásokra. *Dunántúl*, 32. (1942. január 9.) 6. sz. 4.

¹³⁵ N. N.: Farsangi naptár. *Dunántúl*, 32. (1942. január 16.) 12. sz. 7.

¹³⁶ N. N.: 1943., a legkésőbbi húsvét éve. *Dunántúl*, 33. (1943. január 5.) 3. sz. 4.

¹³⁷ N. N.: A farsang alatt csak szerényebb mulatságot engedélyeznek. *Pécsi Napló*, 51. (1942. december 31.) 295. sz. 3; N. N.: Csak szerényebb mulatságokat engedélyeznek az idei farsang alatt. *Dunántúl*, 33. (1943. január 1.) 1. sz. 4.

¹³⁸ N. N.: Csendes lesz az idei farsang. Eddig mindössze nyolc bálát jelentettek be. *Pécsi Napló*, 52. (1943. január 15.) 11. sz. 3.

¹³⁹ N. N.: A pécsi Munkásegységek. *Pécsi Napló*, 52. (1943. január 17.) 13. sz. 9.

¹⁴⁰ N. N.: Villamos és Autóbusz Üzemi Alkalmazottak. *Dunántúl*, 33. (1943. február 4.) 27. sz. 6.

¹⁴¹ N. N.: A Baross Szövetség pécsi fiókjának táncestélye. *Dunántúl*, 33. (1943. március 4.) 51. sz. 6.

¹⁴² N. N.: Tilosak a táncmulatságok. *Pécsi Napló*, 52. (1943. december 24.) 291. sz. 7.

Az újságok viszont nem számoltak be még ezekről az eseményekről sem. Arató Jenő naplójából kiderül, hogy a Nemzeti Kaszinó biztosan megtartotta a szilvesztert: „A Szilveszter estét a Kaszinóban töltjük. Muzsika, tánc, pezsgő, jókedv – pillanatokra elfelejtjük mit átéltünk az elmúlt évben s mi várakozik ránk a következőben...”¹⁴³ 1944 farsangja viszont már csak a légiriadóktól lehetett hangos.

Összegzés

A bálók és táncmulatságok nem tartoztak a mindennapi szórakozási formák közé. Előbbi viszonylag szűk réteg tudta magának megengedni, bár a farsangi naptárban évről évre felbukkantak a különböző alkalmazotti rétegek eseményei, kevés szakma volt képes képviselni magát minden szezonban. A pompás ruhák, a szigorú etikett és a táncudás mind olyan gazdasági, szociális és kulturális háttérrel igényelt, amely gyakran a pécsi középosztály tagjai számára is terhet jelentett, és amelyeket a farsanggal kapcsolatos panaszokban és észrevételekben lehetett tetten érni. Az elmulatott összegek feletti aggodalom és kesergés, az erkölcsi romlás, illetve a fiatalok kiházasításának problémái határozták meg az ezzel kapcsolatos közbeszédet.

A báli kultúra válsága, illetve a modern zene és tánc begyűrzése olyan problémákkal szembesítette a konzervatív polgári réteg tagjait, amelyben a saját identitásuk került veszélybe, ennek következtében elkezdték azt védeni. Ez szükségessé tette a fokozottabb ellenőrzést, valamint új szabályok kialakítását, hogy ezáltal megvédje azokat az értékeket, amelyekkel korábban azonosította önmagát, mint például az önfegyelem vagy a tartózkodó viselkedés. Azonban a különböző korlátozások és tiltások bevezetését nem ezzel indokolták, hanem a magyar nemzeti kultúra megőrzésére hivatkoztak. Ez az eszme látszólag egy széles kör érdekét szolgálta, így sikeresen elkendőzték azt a jelenséget, hogy ezek az intézkedések csupán egy szűkebb és elit rétegnek kedveztek.

A két háború közötti báli kultúra erősen elmozdult a reprezentáció irányába, már nem az önfeledt karneváli szórakozás volt a legfőbb célja az ilyen esteknek, hanem a külsőségek. A táncjal járó felszabadultsághoz ugyanis már nemcsak ezeken a tereken jutottak hozzá az emberek, főleg a fiatalok, hanem a vendéglátóhelyeken, mulatókban. A báli forma kötöttsége és merev keretei kevésbé voltak már alkalmasak az ismerkedésre és a párválasztásra, emiatt ezek az alkalmak már nem tudták betölteni korábbi funkciójukat. Erőteljesebb lett ezeken a rendezvényeken, hogy az adott csoport a programon és a zenén keresztül definiálja saját magát, valamint erősítse a csoportkohéziót, ezáltal viszont ezek a rendezvények kirekesztővé váltak azok számára, akik nem tartoztak az adott közösséghez.

¹⁴³ Arató Jenő naplója (1942–1943), Pécs, 1943. december 31., 394. JPM Helytörténeti Gyűjtemény. 353.75.2.

*Felhasznált irodalom és rövidítések***Levéltári források**

- MNL BaML** Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
 IV.1407 Pécs város polgármesterének iratai
 IV.1418 Pécs város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye
- JPM** Janus Pannonius Múzeum Helytörténeti Gyűjtemény
 353.75.2. Arató Jenő naplói, 1925–1941.
 1923. F.2000. b. Országos Gyógyszerészbál táncrendje

Nyomtatott források**[CSÁNK (SZERK.)]**

- 1935 [CSÁNK Endre] (szerk.): *A művelt és udvarias ember a XX. században*. Budapest, Pesti Napló Rt., [1935].

[KALOTAI (SZERK.)]

- 1934 [KALOTAI László] (szerk.): *Pécs-Baranyai Ismertető*. Pécs, Dunántúl Rt., 1934.

LIESZKOVSZKY–DILLINGER

- 1927 LIESZKOVSZKY Pál Alfréd – DILLINGER Nándor: *Illemtan és jellemnevelés*. Pécs, Taizs Ny., 1927.

[N. N.]

- 1937 [N. N.]: *Új Idők illemtudománya*. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1937.

SZABÓ

- [1923] SZABÓ István Andor: *Az úriember. A jó társaság szabályai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1990.

SZAKASITS

- 1926 SZAKASITS Árpád: *Harcos énekek. Szabadságdalok, versek, szavatalok gyűjteménye*. Budapest, Népszava, 1926.

[Z. TÁBORI (SZERK.)]

- 1929 [Z. TÁBORI Piroska] (szerk.): *A család tanácsadója*. Budapest, Ünnepek Kiadása, 1929.

Sajtó

Az Újság
Dunántúl
Friss Újság
Munkás
Pesti Hírlap

Pesti Hírlap Vasárnapja
 Pécsi Napló
 Pesti Napló
 Színházi Élet
 Új Idők

Szakirodalom

BERGER

2018 BERGER Viktor: *Térré szőtt társadalmiság: a tér kategóriája a szociológiaielméletekben.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2018.

BLAŠKOVÁ

2015 BLAŠKOVÁ Eleonóra: *Táncmesterek és tánciskolák a kassai polgári társadalomban 1848 és 1938 között.* Ford.: FARKAS Csaba Balázs. In: *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 25. Szerk.: KOVÁTS Dániel. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 2015. 475–489.

BOLVÁRI-TAKÁCS

2014 BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: *Táncosok és iskolák. Fejezetek a hazai táncművészképzés 19–20. századi intézménytörténetéből.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2014.

EDMUNDS (ED.)

2009 EDMUNDS, Neil (ed.): *Soviet Music and Society under Lenin and Stalin. The Baton and Sickle.* London–New York, NY, Routledge, 2009.

FÁBRI (SZERK.)

2001 FÁBRI Anna (szerk.): *A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben (1798–1935).* Budapest, Mágus Kiadó, 2001.

FEDERMAYER

2017 FEDERMAYER Éva: *Milleniumi Budapest és ragtime: a faj, a nem és az osztály (rendiség) mintázatai a korai magyar jazzkorszakban.* *Replika*, (2017) 101–102. sz. 41–66.

F. DÓZSA

1989 F. DÓZSA Katalin: *Letűnt idők, eltűnt divatok.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1989.

GERGÓ

1997 GERGÓ Zsuzsanna: *A magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete a két világháború között.* *Múltunk*, 44. (1997) 3. sz. 43–104.

GELENCSÉR

2017 GELENCSÉR József: *A tiltott és a kikényszerített tánc.* *Honismeret*, 45. (2017) 3. sz. 22–26.

HAISE

- 2015 HAISE Anna Klára: *Báli élet a két világháború közötti Pécsen egy napilap tükrében*. Szakdolgozat. Pécsi Tudományegyetem, 2015.

HOÓZ

- 1995 HOÓZ István: Pécs népességének alakulása a két világháború közötti időszakban. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 1. Pécs népessége: 1543–1990. Az 1993. december 15-én rendezett konferencia előadásai*. Szerk.: VONYÓ József. Pécs, Pécs Története Alapítvány – Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúl Csoportja, 1995. 95–115.

JELAVICH

- 1993 JELAVICH, Peter: *Berlin Cabaret*. Cambridge, MA–London, Harvard University Press, 1993.

KAPOSI

- 2006 KAPOSI Zoltán: *Pécs gazdasági fejlődése, 1867–2000*. Pécs, Pécs–Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, 2006.
- 2014 KAPOSI Zoltán: Pécs gazdasági és társadalmi helyzete az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése évtizedében. *Per Aspera ad Astra*, 1. (2014) 1. sz. 26–48.

KEPPY

- 2013 KEPPY, Peter: Southeast Asia in the age of jazz: Locating popular culture in the colonial Philippines and Indonesia. *Journal of Southeast Asian Studies*, 44. (2013) 3. sz. 444–464.

KEREPESZKI

- 2013 KEREPESZKI Róbert: *A Vitézi Rend, 1920–1945*. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 2013.

KOVÁCS

- 1928 KOVÁCS Alajos: Pécs lakosságának összetétele. *Statistikai Szemle*, 6. (1928) 4. sz. 349–374.

MATOLCSY

- 1938 MATOLCSY Mátyás: *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*. Budapest, Magyar Gazdaságkutató Intézet, 1938.

NAGY

- 2007 NAGY Imre Gábor: Pécs város közgyűlése és Zichy püspök kapcsolata In: *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Szerk.: HORVÁTH István – KIKINDAI András. Budapest–Pécs, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, 2007. 11–27.

NAGY

- 2010 NAGY Imre Gábor (szerk.): *Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921)*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 2010. (*Tanulmányok és források Baranya megye történetéből*, 15.)

NOTT

- 2015 NOTT, James: *Going to the Palais. A Social and Cultural History of Dancing and Dance Halls in Britain, 1918–1960*. Oxford, Oxford University Press, 2015.

PAKSY

- 1999 PAKSY Zoltán: Nemzetgyűlési és országgyűlési választások Pécssett (1922, 1926, 1931) In: *Tanulmányok Pécs történetéből 5–6*. Szerk.: FONT Márta – VONYÓ József. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 1999. 219–240.

PAPP-SIPOS

- 2017 PAPP Barbara – SIPOS Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017.

PESOVÁR

- 1982 PESOVÁR Ferenc: Tánciskola. In: *Magyar néprajzi lexikon, 5. köt.* Szerk.: ORTUTAY Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. 178–179.

RÁSKY

- 2003 RÁSKY Béla: Az osztrák szociáldemokrata munkásmozgalom ünnepi kultúrája a két világháború között. In: *Munkástörténet – munkásantropológia: Tanulmányok*. Szerk.: HORVÁTH Sándor – PETHŐ László – TÓTH Eszter Zsófia. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003. 15–25.

RAYMAN-MILLEI

- 2011 RAYMAN János – MILLEI Ilona: A pécsi Gutenberg dalkör. *Pécsi Szemle*, 12. (2009) ősz 70–85.

Rendeletek Tára

Magyarországi Rendeletek Tára, 1925–1931.

(https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_rendeletek_tara/ – Utolsó letöltés: 2021. július 20.)

SIPOS

- 2011 SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2011.

SZITA (SZERK.)

- 1985 SZITA László (szerk.): *A baranyai – pécsi munkásmozgalom története 2. (1919–1944)*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1985.

SZOLLÁTH

- 2011 SZOLLÁTH Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Budapest, Balassi Kiadó, 2011. (*Opus Irodalomelméleti Tanulmányok*, 13.)

VONYÓ

- 2012 VONYÓ József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. Tanulmányok, dokumentumok.* Pécs, Kronosz Kiadó, 2012.

ZÁHONYI-ÁBEL

- 2012 Záhonyi-Ábel Márk: Filmcenzúra Magyarországon a Horthy-korszakban. *Médiakutató*, 13. (2012) 2. sz.
(https://mediakutato.hu/cikk/2012_02_nyar/12_filmcenzura_magyarorszagon/
– Utolsó letöltés: 2021. szeptember 2.)

ZEIDLER

- 2002 ZEIDLER Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
2009 ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat.* Pozsony, Kalligram Kiadó, 2009.